

**ΔΗΜΟΚΡΙΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΡΑΚΗΣ
ΣΧΟΛΗ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ**

σε συνεργασία με το

ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΕΡΕΥΝΑΣ ΦΥΣΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

«ΔΗΜΟΚΡΙΤΟΣ»

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΚΗΣ ΚΑΙ ΤΗΛΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΩΝ

ΔΙΔΡΥΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ:
ΕΞΕΙΔΙΚΕΥΣΗ ΣΤΙΣ Τ.Π.Ε. ΚΑΙ ΕΙΔΙΚΗ ΑΓΩΓΗ – ΨΥΧΟΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΤΗΣ ΕΝΤΑΞΗΣ

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

**«ΟΙ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΙΚΕΣ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ ΖΩΗ
ΤΩΝ ΑΔΕΛΦΩΝ ΑΤΟΜΩΝ ΜΕ ΕΙΔΙΚΕΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΕΣ
ΑΝΑΓΚΕΣ/ΑΝΑΠΗΡΙΑ»**

Παρασκευή Δελέγκου, 693

Μεταπτυχιακή διατριβή που υποβάλλεται στην τριμελή επιτροπή για την απόκτηση του μεταπτυχιακού τίτλου του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών Εξειδίκευσης του Τ.Ε.Φ. – Δ.Π.Θ. σε συνεργασία με το Ε.Κ.Ε.Φ.Ε. Δημόκριτος – Ινστιτούτο Πληροφορικής και Τηλεπικοινωνιών με τίτλο: «Εξειδίκευση στις Τ.Π.Ε. και Ειδική Αγωγή – Ψυχοπαιδαγωγική της Ένταξης»

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα μελέτη ασχολήθηκε με τις κοινωνικοσυναισθηματικές επιπτώσεις στην καθημερινή ζωή των αδελφών ατόμων με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες - αναπηρίες. Κατά κύριο λόγο τονίστηκαν οι ανάγκες και οι προκλήσεις που αντιμετωπίζουν, καθώς και η σημασία της υποστήριξης της οικογένειας και του κοινωνικού περιβάλλοντος.

Στόχος της μελέτης ήταν να κατανοηθεί καλύτερα η σχέση των ατόμων με αναπηρίες και των αδελφών τους που αναπτύσσονται τυπικά, καθώς και τους παράγοντες που επηρεάζουν την ψυχική τους υγεία και προσαρμογή στο καθημερινό τους περιβάλλον.

Το δείγμα της έρευνας αποτέλεσαν 250 άτομα, τα οποία είχαν τουλάχιστον έναν αδελφό ή μία αδελφή με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες ή/και αναπηρία. Η συλλογή δεδομένων έγινε μέσω ερωτηματολογίων προκειμένου να καταγραφούν οι εμπειρίες και τα συναισθήματα των συμμετεχόντων. Αναλύθηκαν τα δεδομένα για να εντοπιστούν τυχόν σχέσεις μεταξύ παραγόντων όπως η ηλικία, το φύλο, ο τύπος αναπηρίας και η υποστήριξη από την οικογένεια. Τα αποτελέσματα αυτής της έρευνας βοήθησαν να γίνουν καλύτερα κατανοητές οι ανάγκες των αδελφών με αναπηρίες και η ανάγκη για να αναπτυχθούν προγράμματα υποστήριξης. Επιπλέον, αναδείχθηκε το πόσο σημαντική είναι η υποστήριξη από την οικογένεια και το κοινωνικό περιβάλλον στην ψυχική ευεξία μεταξύ των αδελφών και όλων των μελών της οικογένειας. Αυτό συνέβαλε στην ευαισθητοποίηση των ανθρώπων γύρω από τις ανάγκες και τα δικαιώματα αυτών των ατόμων και των οικογενειών τους. Τα αποτελέσματα θα μπορούσαν να επηρεάσουν μελλοντικά πολιτικές και πρακτικές στην ειδική εκπαίδευση και κοινωνική φροντίδα, προάγοντας την ένταξη και τη συμμετοχή των ατόμων με αναπηρίες.

Κλείνοντας η μελέτη ολοκληρώθηκε τονίζοντας τη σημαντικότητα της αυτοφροντίδας των γονέων προκειμένου να καταφέρουν μέσα από την φροντίδα προς τον εαυτό τους να ενδυναμωθούν για να καταφέρουν να φέρουν εις πέρας όσο το δυνατόν καλύτερα μπορούν, το δύσκολο έργο τους.

Λέξεις-κλειδιά: αναπηρίες, αδέρφια, υποστηρικτικά προγράμματα, ενδυνάμωση, υποστήριξη, οικογένεια, συνεργασία, αυτοφροντίδα

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ξενόγλωσση

- Angell, M. E., Meadan, H., & Stoner, J. B. (2012). Experiences of siblings of individuals with autism spectrum disorders. *Autism research and treatment*, 2012(1), 949-586.
- Atkin, K., & Tozer, R. (2014). Personalisation, family relationships and autism: Conceptualising the role of adult siblings. *Journal of Social Work*, 14(3), 225-242.
- Avieli, H., Band-Winterstein, T., & Araten Bergman, T. (2019). Sibling relationships over the life course: Growing up with a disability. *Qualitative health research*, 29(12), 1739-1750.
- Barberis, N., Verrastro, V., Costa, S., & Gugliandolo, M. C. (2022). Sibling relationships and social development in youth and emerging adults: A Self-Determination Theory approach. *Journal of Family Issues*, 43(9), 2398-2419.
- Barr, J., & McLeod, S. (2010). They never see how hard it is to be me: Siblings' observations of strangers, peers and family. *International Journal of Speech-Language Pathology*, 12(2), 162-171.
- Benderix, Y., & Sivberg, B. (2007). Siblings' experiences of having a brother or sister with autism and mental retardation: A case study of 14 siblings from five families. *Journal of pediatric nursing*, 22(5), 410-418.
- Benson, P. R., & Karlof, K. L. (2008). Child, parent, and family predictors of latter adjustment in siblings of children with autism. *Research in Autism Spectrum Disorders*, 2(4), 583-600.
- Bigby, C. (1998). Parental substitutes: The role of siblings in the lives of older people with intellectual disability. *Journal of Gerontological Social Work*, 29(1), 3-21.
- Burbidge, J., & Minnes, P. (2014). Relationship quality in adult siblings with and without developmental disabilities. *Family Relations*, 63(1), 148-162.
- Caliendo, M., Lanzara, V., Vetri, L., Roccella, M., Marotta, R., Carotenuto, M., ... & Precenzano, F. (2020). Emotional-behavioral disorders in healthy siblings of children with neurodevelopmental disorders. *Medicina*, 56(10), 491.

- Carneiro, P., Cattan, S., & Ridpath, N (2024). *The short-and medium-term impacts of Sure Start on educational outcomes* (No. R307). IFS Report.
- Chien, Y. L., Tu, E. N., & Gau, S. S. F. (2017). School functions in unaffected siblings of youths with autism spectrum disorders. *Journal of autism and developmental disorders*, 47(10), 3059-3071.
- Coffman, M. C., Kelso, N., Antezana, L., Braconnier, M., Richey, J. A., & Wolf, J. (2021). Understanding of ASD by Siblings is Associated with Warmth and Hostility in the Sibling Relationship. *Journal of Child and Family Studies*, 30, 1577-1585.
- Dash, N. (2018). Problems and challenges of inclusive education for students with special needs. *Online International Interdisciplinary Research Journal*, 8(1), 155-162.
- Davys, D., & Haigh, C. (2008). Older parents of people who have a learning disability: perceptions of future accommodation needs. *British Journal of Learning Disabilities*, 36(1), 66-72.
- Davys, D., Mitchell, D., & Haigh, C. (2010). Futures planning, parental expectations and sibling concern for people who have a learning disability. *Journal of Intellectual Disabilities*, 14(3), 167-183.
- Davys, D., Mitchell, D., & Haigh, C. (2015). Futures planning—adult sibling perspectives. *British Journal of Learning Disabilities*, 43(3), 219-226.
- Davys, D., Mitchell, D., & Haigh, C. (2016). Adult siblings consider the future: Emergent themes. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 29(3), 220-230.
- Dellve, L., Cernerud, L., & Hallberg, L. R. M. (2000). Harmonizing dilemmas: Siblings of children with DAMP and Asperger syndrome's experiences of coping with their life situations. *Scandinavian Journal of Caring Sciences*, 14(3), 172-178.
- Dong, D., Akkermans, J., & Khapova, S. N (2025). Navigating a double school-to-work transition: how do Chinese graduate students decide where to start their careers after studying abroad?. *Career Development International*, 30(2), 139-159.

- Doody, M. A., Hastings, R. P., O'Neill, S., & Grey, I. M. (2010). Sibling relationships in adults who have siblings with or without intellectual disabilities. *Research in Developmental Disabilities, 31*(1), 224-231.
- Duignan, M., & Connell, J. (2015). Living with Autistic Spectrum Disorders: Families, Homes and the Disruption of Space. *Geographical Research, 53*(2), 199-210.
- Dyke, P., Mulroy, S., & Leonard, H. (2009). Siblings of children with disabilities: Challenges and opportunities. *Acta paediatrica, 98*(1), 23.
- Emerson, E., & Giallo, R. (2014). The wellbeing of siblings of children with disabilities. *Research in developmental disabilities, 35*(9), 2085-2092.
- Faulkner, A (2024). Parental and educator attitudes towards multilingualism for children with special educational needs and disabilities in Quebec.
- Fisman, S., Wolf, L., Ellison, D., & Freeman, T. (2000). A longitudinal study of siblings of children with chronic disabilities. *The Canadian Journal of Psychiatry, 45*(4), 369-375.
- Gizzonio, V., Avanzini, P., Fabbri-Destro, M., Campi, C., & Rizzolatti, G. (2014). Cognitive abilities in siblings of children with autism spectrum disorders. *Experimental Brain Research, 232*, 2381-2390.
- Gomez de la Cuesta, G., & Cos, M. (2012). *We exist too: Valuing the contributions of siblings*. London, UK: National Autistic Society.
- Greenberg, J. S., Seltzer, M. M., Orsmond, G. I., & Krauss, M. W. (1999). Siblings of adults with mental illness or mental retardation: Current involvement and expectation of future caregiving. *Psychiatric Services, 50*(9), 1214-1219.
- Hanvey, I., Malovic, A., & Ntontis, E (2022). Glass children: The lived experiences of siblings of people with a disability or chronic illness. *Journal of Community & Applied Social Psychology, 32*(5), 936-948.

- Hastings, R. P. (2007). Longitudinal relationships between sibling behavioral adjustment and behavior problems of children with developmental disabilities. *Journal of autism and developmental disorders, 37*, 1485-1492.
- Heller, T., & Arnold, C. K. (2010). Siblings of adults with developmental disabilities: Psychosocial outcomes, relationships, and future planning. *Journal of policy and practice in intellectual disabilities, 7*(1), 16-25.
- Heller, T., & Kramer, J. (2009). Involvement of adult siblings of persons with developmental disabilities in future planning. *Intellectual and Developmental Disabilities, 47*(3), 208-219.
- Hodapp, R. M., & Urbano, R. C. (2007). Adult siblings of individuals with Down syndrome versus with autism: findings from a large-scale US survey. *Journal of Intellectual Disability Research, 51*(12), 1018-1029.
- Hodapp, R. M., Glidden, L. M., & Kaiser, A. P. (2005). Siblings of persons with disabilities: Toward a research agenda. *Mental retardation, 43*(5), 334-338.
- Hodapp, R. M., Ly, T. M., Fidler, D. J., & Ricci, L. A. (2001). Less stress, more rewarding: Parenting children with Down syndrome. *Parenting: Science and practice, 1*(4), 317-337.
- Holtmann, M., Bölte, S., & Poustka, F. (2007). Autism spectrum disorders: Sex differences in autistic behaviour domains and coexisting psychopathology. *Developmental Medicine & Child Neurology, 49*(5), 361-366.
- Jang, W., Ko, K., Ku, S., & Kwon, K. A. (2025). Family and child characteristics in reading achievement milestones using machine-learning-based survival analysis. *Family Relations*.
- Jin, Q., Yuan, Y., & Yarosh, S. (2023, April). Socio-technical opportunities in long-distance communication between siblings with a large age difference. In *Proceedings of the 2023 CHI Conference on Human Factors in Computing Systems* (pp. 1-15).
- Jones, E. A., Fiani, T., Stewart, J. L., Sheikh, R., Neil, N., & Fienup, D. M. (2019). When one sibling has autism: Adjustment and sibling relationship. *Journal of Child and Family Studies, 28*, 1272-1282.

- Kolbina, L., Kasianenko, O., Sopivnyk, I., Karskanova, S., & Chepka, O (2023). The role of inclusive education in the personal growth of a child with special educational needs. *Amazonia Investiga*, 12(64), 156-164.
- Laghi, F., Lonigro, A., Pallini, S., Bechini, A., Gradilone, A., Marziano, G., & Baiocco, R. (2018). Sibling relationships and family functioning in siblings of early adolescents, adolescents and young adults with autism spectrum disorder. *Journal of Child and family Studies*, 27, 793-801.
- Levante, A., Martis, C., Del Prete, C. M., Martino, P., Pascali, F., Primiceri, P., ... & Lecciso, F (2023). Parentification, distress, and relationship with parents as factors shaping the relationship between adult siblings and their brother/sister with disabilities. *Frontiers in Psychiatry*, 13, 1079608.
- Lundqvist, J. (2016). *Educational pathways and transitions in the early school years: Special educational needs, support provisions and inclusive education* (Doctoral dissertation, Department of Special Education, Stockholm University).
- Mackelprang, R. W., Salsgiver, R. O., & Parrey, R. C (2021). *Disability: A diversity model approach in human service practice*. Oxford University Press.
- Marsh, A. J (2022). Special educational needs and disability tribunals in England 1994-2019. *Research papers in Education*, 37(6), 797-821.
- Martino, M. S., & Newman, M. B. (1974). Siblings of retarded children: A population at risk. *Child Psychiatry and Human Development*, 4, 168-177.
- Mascha, K., & Boucher, J. (2006). Preliminary investigation of a qualitative method of examining siblings' experiences of living with a child with ASD. *The British Journal of Development Disabilities*, 52(102), 19-28.

- Meadan, H., Stoner, J. B., & Angell, M. E. (2010). Review of literature related to the social, emotional, and behavioral adjustment of siblings of individuals with autism spectrum disorder. *Journal of developmental and physical disabilities, 22*, 83-100.
- Meltzer, L. J., Wahlstrom, K. L., Plog, A. E., & McNally, J (2022). Impact of changing school start times on parent sleep. *Sleep Health, 8*(1), 130-134.
- Mestre, T. D., Lopes, M. J., Mestre, D. M., Ferreira, R. F., Costa, A. P., & Caldeira, E. V (2024). Impact of family-centered care in families with children with intellectual disability: A systematic review. *Heliyon, 10*(7).
- Miller, D. L., Shenhav, N. A., & Grosz, M (2023). Selection into identification in fixed effects models, with application to Head Start. *Journal of Human Resources, 58*(5), 1523-1566.
- Mokoena, N., & Kern, A. (2022). Experiences of siblings to children with autism spectrum disorder. *Frontiers in Psychiatry, 13*, 959117.
- Muth, N. D., Bolling, C., Hannon, T., & Sharifi, M (2024). The Role of the pediatrician in the promotion of healthy, active living. *Pediatrics, 153*(3), e2023065480.
- Neller, S. A., Hebdon, M. T., Wickens, E., Scammon, D. L., Utz, R. L., Dassel, K. B., ... & Kirby, A. V (2024). Family caregiver experiences and needs across health conditions, relationships, and the lifespan: a Qualitative analysis. *International Journal of Qualitative Studies on Health and Well-being, 19*(1), 2296694.
- Orsmond, G. I., & Mailick Seltzer, M. (2000). Brothers and sisters of adults with mental retardation: Gendered nature of the sibling relationship. *American journal on mental retardation, 105*(6), 486-507.
- Orsmond, G. I., & Seltzer, M. M. (2007). Siblings of individuals with autism or Down syndrome: Effects on adult lives. *Journal of intellectual disability research, 51*(9), 682-696.
- Orsmond, G. I., & Seltzer, M. M. (2009). Adolescent siblings of individuals with an autism spectrum disorder: Testing a diathesis-stress model of sibling well-being. *Journal of autism and developmental disorders, 39*, 1053-1065.

- Petalas, M. A., Hastings, R. P., Nash, S., Reilly, D., & Dowey, A. (2012). The perceptions and experiences of adolescent siblings who have a brother with autism spectrum disorder. *Journal of Intellectual and Developmental Disability, 37*(4), 303-314.
- Pike, A., & Oliver, B. R. (2017). Child behavior and sibling relationship quality: A cross-lagged analysis. *Journal of Family Psychology, 31*(2), 250.
- Pilowsky, T., Yirmiya, N., Doppelt, O., Gross-Tsur, V., & Shalev, R. S. (2004). Social and emotional adjustment of siblings of children with autism. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 45*(4), 855-865.
- Psychiatry Advisor. (2017). Emotional Problems Facing Siblings of Children With Disabilities. Ανάκτηση από: <https://data.unicef.org/topic/child-disability/overview/> [Πρόσβαση 5-6-2025]
- Rice, M. F., & Ortiz, K. R. (2021). Parents' Use of Digital Literacies to Support Their Children with Disabilities in Online Learning Environments. *Online Learning, 25*(3), 208-229.
- Rodrigue, J. R., Geffken, G. R., & Morgan, S. B. (1993). Perceived competence and behavioral adjustment of siblings of children with autism. *Journal of autism and Developmental Disorders, 23*, 665-674.
- Rossiter, L., & Sharpe, D. (2001). The siblings of individuals with mental retardation: A quantitative integration of the literature. *Journal of Child and family Studies, 10*, 65-84.
- Salmon, C. A., & Hehman, J. A. (2021). Good friends, better enemies? The effects of sibling sex, co-residence, and relatedness on sibling conflict and cooperation. *Evolutionary Psychological Science, 7*, 327-337.
- Shivers, C. M., McGregor, C., & Hough, A. (2019). Self-reported stress among adolescent siblings of individuals with autism spectrum disorder and Down syndrome. *Autism, 23*(1), 112-122.
- Smith, L. O., & Elder, J. H. (2010). Siblings and family environments of persons with autism spectrum disorder: A review of the literature. *Journal of Child and Adolescent Psychiatric Nursing, 23*(3), 189-195.

- Tozer, R., & Atkin, K. (2015). 'Recognized, valued and supported'? The experiences of adult siblings of people with autism plus learning disability. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 28(4), 341-351.
- Tozer, R., Atkin, K., & Wenham, A. (2013). Continuity, commitment and context: Adult siblings of people with autism plus learning disability. *Health & social care in the community*, 21(5), 480-488.
- UNICEF. (2023). Children with disabilities. Ανάκτηση από: <https://data.unicef.org/topic/child-disability/overview/> [Πρόσβαση 5-6-2025]
- Wall, K. (2009). Autism and early years practice.
- Wasserman, D., & Aas, S. (2011). Disability: Definitions and models.
- Wearmouth, J (2022). *Special educational needs and disability: the basics*. Routledge.
- WHO. (2023). Disability. Ανάκτηση από: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/disability-and-health> [Πρόσβαση 5-6-2025]

Ελληνική

- Ζώνιου-Σιδέρη, Α. (2000). Άτομα με ειδικές ανάγκες και η ένταξή τους. *Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα*, 30, 31-40.
- Μπάρμπας, Γ. Σ., & Τρυποπούλου, Ο. (2018). Η ένταξη των μαθητών με νοητική ανεπάρκεια στην ομάδα των συνομηλίκων στο νηπιαγωγείο μέσα από το συλλογικό παιχνίδι-Μια πιλοτική έρευνα. *Έρευνα στην εκπαίδευση*, 7(1), 14-27.
- Νότας, Σ. (2011). Οι γονείς & τα αδέρφια των παιδιών με αυτισμό: Διάχυτες αναπτυξιακές διαταραχές.
- Σούλης, Σ. Γ. (2016). Εκπαίδευση και αναπηρία.

Νομολογίες

Νόμος 1566 ΦΕΚ Α' 167/30.9.1985. Δομή και λειτουργία της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και άλλες διατάξεις. Ανάκτηση από: <https://www.kodiko.gr/nomothesia/document/276374/nomos-1566-1985> [Πρόσβαση 5-6-2025]

ΝΟΜΟΣ ΥΠ' ΑΡΙΘ.2817 ΦΕΚ Α'78/14.03.2000. Εκπαίδευση των ατόμων με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες και άλλες διατάξεις. Ανάκτηση από: <https://www.kodiko.gr/nomothesia/document/188694/nomos-2817-2000> [Πρόσβαση 5-6-2025]

ΝΟΜΟΣ ΥΠ' ΑΡΙΘ. 3699 ΦΕΚ Α 199/2.10.2008. Ειδική Αγωγή και Εκπαίδευση ατόμων με αναπηρία ή με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες. Ανάκτηση από: <https://www.kodiko.gr/nomothesia/document/142858/nomos-3699-2008> [Πρόσβαση 5-6-2025]